

АПЕЛЯЦІЯ ДО ТРАНСЦЕНДЕНТНОГО ТА ЇЇ МІСЦЕ У ПІЗНАННІ

© Любомир Федорів, 2011

Розглянуто відношення до трансцендентного як характеристику людського буття. На основі аналізу внутрішніх механізмів та структури пізнавального процесу зроблено висновок про те, що відношення до трансцендентного найвиразніше виявляється саме у пізнавальній діяльності людини, постає її вихідною умовою та необхідним складовим елементом.

Ключові слова: пізнання, відношення, апеляція, трансцендентне, ідеальне, абсолютне.

Lyubomyr Fedoriv. The Appeal Towards the Transcendent and Its Place in Cognition

In the article relation between a man and the transcendent is examined. It's displays in the different spheres of human's vital activity are inquired. Interior mechanisms and structures of cognitive process are analysed here. Under this conditions the author summered that the relation to the transcendent occurs in its' significance in human' cognitive activity, and stays as its' outlet point and the necessary part.

Keywords: cognition, relation, appeal, the transcendent, ideal, absolute.

Питання про природу та сутність людського пізнання, його можливості, ознаки достовірності знання були органічною складовою частиною всієї історії філософії. Гносеологічна проблематика є однією із найважливіших у філософії, і кожен відомий представник філософської думки намагався подати певний варіант її вирішення. Без розв'язання пізнавальної проблематики навряд чи можливі виправдані, обгрунтовані філософські вчення та дослідження. Крім того, філософське обгрунтування проблеми пізнання є орієнтиром для наукових пошуків.

Питання про те, як і звідки беруться наші знання, що ми знаємо і що можемо знати, належать до так званих класичних питань людського буття взагалі. Ці питання були актуальними, є актуальними і збережуть свою актуальність і надалі.

До цих питань можна додати і багато інших: що таке пізнання взагалі, як і в чому воно проявляється, як відбувається пізнання, яка структура та механізми пізнавального процесу тощо? Ці питання можна охарактеризувати як невирішені, або, точніше, неоднозначно вирішені. У статті розставлено деякі наголоси стосовно цих питань, подано авторські варіанти відповіді на них, а саме – зосереджено увагу на аналізі внутрішніх механізмів, внутрішніх умов та принципів пізнавальної діяльності. Вважаю, що з огляду на це вибрана тема набуває теоретичної актуальності.

Не зовсім виправданим, як на мене, буде твердження про те, що розроблення ґрунтовних гносеологічних та епістемологічних досліджень є прерогативою сучасної філософії, особливо це стосується історико-філософського процесу в Україні. Якщо соціальному аспекту пізнання приділяється певна увага, то внутрішні механізми, внутрішня структура, внутрішні умови пізнавального процесу залишаються малодослідженими. Нині процес пізнання стає доволі складним та неоднорідним явищем. І в зв'язку з ускладненням структури та обсягів пізнавальної діяльності виникає потреба в дослідженні саме її внутрішніх механізмів та принципів. Тому вважаю, що ще одне дослідження в межах цієї тематики не буде зайвим.

У статті визначається роль і значення трансцендентного в пізнавальному процесі. **Мета** – довести, що відношення людини до трансцендентного найвиразніше проявляється саме в ньому, і що пізнання постає однією із найперших і необхідних форм апелювання людини до трансцендентного.

Як уже було сказано, гносеологічна проблематика була і є органічною складовою всієї історії філософії, яка закономірно концентрує в собі багатство та різноманітність позицій стосовно її вирішення. Готуючи статтю, ми використовували праці як представників класичної філософії (І. Кант, Г.В.Ф. Гегель), так і представників неklasичної філософії, зокрема філософії ХХ століття (Е. Гуссерль, А. Камю, С.Л. Франк, О. Больнов, М.К. Мамардашвілі). Гносеологічними та епістемологічними дослідженнями займаються сучасні українські науковці І.З. Цехмістро, А.М. Лой, В.Л. Петрушенко, чий досягнення теж використано.

Говорячи про людину, про її буття у світі, однією із сутнісних його ознак можна назвати відношення, перебування людини у “ситуації відношення”. Людина не зливається ні з чим і ні з ким іншим, не збігається з ним, а з усім зустрічається, вступає у відношення. Цитуючи М. Бубера, скажу, що “людська доля пов’язана з відношенням” [2, с. 7]. Все у людині і у людському бутті просякнуте відношенням: вибір – відношення, почуття – відношення, ставлення до іншого і т. д. “Буття “на межі”, як спосіб людського буття і ставить людину в ситуацію відношення” [10, с. 35]. Це відношення слід розглядати не просто як ставлення до чогось, а як буттєву характеристику людини, відношення як спосіб буття: “той, хто перебуває у відношенні, той бере участь в реальності, тобто у бутті...” [2, с. 40].

Про людину також варто сказати, що її буття не визначається тільки зовнішніми, об’єктивними, емпіричними обставинами. “Адже суто людське буття не є перебуванням у вигляді матеріальної речі серед інших речей; це є актуальна дія, через яку ми прилучаємось до тривалості “зараз”, теперішнього” [10, с. 36]. Помітну і навіть вирішальну роль в житті людини відіграють ідеальні, абсолютні сутності. Найбільш притаманним людині, “специфічно людським” відношенням є відношення до абсолютного, до трансцендентного. Під трансцендентним тут мається на увазі сфера ідеальних, граничних, абсолютних сутностей, визначень, до яких прямує людина і які є основними орієнтирами її перебування у світі. Цими абсолютними, еталонними сутностями “просякнута” практично кожна сфера, в якій виявляє себе людська буттєвість. Скажімо, ми часто чуємо такі вислови, як абсолютне добро, абсолютна краса, абсолютна любов тощо. Це ті граничні виміри, на які орієнтується людина у своїх вчинках, в процесі самореалізації. Я не дарма вжив означення “граничні”, адже ці еталони характеризуються перебуванням на межі, на межі між буттям та небуттям. Коли ми надаємо якійсь якості статусу абсолютної, то ми, тим самим, виводимо її на своєрідне вістря, на вершину, на грань, за якою вона взагалі зникає як така. “Це – повне буття, за яким одразу лежить повне небуття” [10, с. 60].

До цих абсолютних еталонів людина вдається у будь-якій сфері своєї життєдіяльності. Основними виявами долучення людини до трансцендентного можна вважати такі: релігійне відчуття; відчуття нашої глибинної укоріненості у первинні засади буття; здатність мати в людському інтелекті дещо таке, чого немає і не може бути у вигляді емпіричного досвіду: наприклад, уявлення про ідеальне, абсолютне, досконале, завершене, про небуття взагалі тощо. Можна погодитися із думкою про те, що „уся людська культуротворчість, смисложиттєві пошуки і вчинки неодмінно пов’язані із абсолютним або відбуваються під модусом абсолютного” [10, с. 33]. Тому можна сказати, що все людське життя, сам спосіб перебування людини у світі, є апелюванням її до трансцендентного, до буття як такого. І, як зазначає Отто Больнов, “екзистенціальне існування людини можливе лише у відношенні до трансценденції або ж взагалі ніяк” [1, с. 48].

Відношення до трансцендентного як сфери ідеальних, граничних сутностей, є однією із сутнісних характеристик людини, що чітко вирізняє її на фоні інших живих істот. Ця характеристика притаманна не тільки якійсь окремій людині. Відношення, апелювання до сфери ідеальних, еталонних, трансцендентних сутностей притаманне кожній людині, з необхідністю виявляється в процесі її життєдіяльності. Це один із найперших і необхідних екзистенціалів людського буття, тобто це онтологічна характеристика людини, оскільки вона є ознакою людського способу буття взагалі.

Розглядаючи цей екзистенціал буття людини – відношення до трансцендентного – ми не можемо оминати увагою феномен пізнання. Саме в мисленні, в пізнавальній діяльності, він виявляється найбільш повно та виразно. Говорячи про відношення людини до трансцендентного, я не заторкував проблеми пізнання в цьому контексті. Зупинимось тепер на цьому питанні детальніше.

Про пізнання часто говорять як про відображення в нашій свідомості емпіричної матеріальної дійсності. З історії філософської думки відомі цілі філософські школи, які трактували процес пізнання саме в такому руслі. І певна частка істини в цьому є. Що наше пізнання розпочинається зі споглядання, з досвідного сприймання – це безперечно. Як зауважив свого часу Кант: “Споглядання є саме той спосіб, яким пізнання безпосередньо відносить до предметів і до якого як до засобу прямує будь-яке мислення. Ця здатність отримувати знання тим способом, яким предмети впливають на нас, називається чуттєвістю. Отже, через чуттєвість предмети нам даються і лише вона забезпечує нам споглядання” [6, с. 50].

І ще, звертаючись до Гегеля, можна сказати: “оскільки чуттєво даний предмет безпосередньо стоїть перед нами, бачиться, чується і т.д., то він постає найконкретнішим предметом. Про нього можна сказати: цей, а не той; ось він тут, а не там; той, який тепер, а не тоді” [3, с. 112].

Виникає питання: невже цим вичерпується людське пізнання? Невже на цьому воно закінчується? Виявляється, що ні. Як казав той самий Кант: “без сумніву, всяке наше пізнання починається з досвіду: ніяке пізнання не передує в часі досвіду, воно постійно починається з досвіду. Але звідси зовсім не випливає, що воно цілком походить з досвіду” [6, с. 36]. Якщо б наше пізнання цілком зводилося до досвіду, то воно було б не чим іншим, як віддзеркаленням, накопиченням в нашій свідомості емпіричних фактів. Однак специфіка пізнання людини полягає в тому, що вона кожен рік, будь-який досвід розглядає крізь призму визначення, осмислення. Людина не перебуває в одній площині з усім, що вона сприймає, вона здатна подивитися на це все ніби іззовні, згори, з мисленнєвого підходу. “Можна просто фіксувати дійсність (як ріка відбиває хмари), а можна таким фіксуванням не задовольнятися, шукати в дійсності якісь істотні орієнтири, задавати їй питання, випробувати її” [11, с. 19]. Ці останні і є суто людськими здатностями. Надаючи визначення тому чи іншому об’єкту, людина вводить його в значення, окреслює істотні змістовні характеристики, виконує своєрідну ідентифікацію його серед інших. Визначення ж передбачає підведення певної речі під відповідне поняття, тобто знаходження в ній ознак, які відповідають певному поняттю. Наприклад, коли ми визначаємо лінію як пряму, то ми знаходимо в ній ознаки прямизни, ознаки прямої як такої, коли визначаємо форму якоїсь фігури як округлу, то тим самим бачимо в ній ознаки, які відповідають округлості як такій, і т.д. Як бачимо, будь-яке визначення передбачає наявність певних орієнтирів, відношення до них, до сфери речей як таких. А це є не що інше, як відношення до трансцендентних сутностей. Адже “пошуки орієнтирів все одно, рано чи пізно, приведуть нас до абсолютних (ідеалізованих) граней і градацій дійсності з тої простої причини, що істотним орієнтиром можуть слугувати лише такі сутності, які не можуть бути то більшими, то меншими; в останньому випадку у нас постійно будуть виходити різні, недостовірні оцінки. Нам потрібні абсолютні еталони” [11, с. 19]. Знання та пізнання були б просто неможливими, якби людина не могла в чомусь припинити потік чуттєвості, створити у своєму інтелекті ідеалізовані конструкції, використати їх як вихідні орієнтовні визначення того, що надане через чуття, та здійснювати роботу щодо цих визначень усієї багатоманітної сукупності “вторинних якостей” речей і при цьому ще й розвивати, вдосконалювати самі ідеалізовані конструкції. “Спробуємо уявити собі, що чуттєво нам дана якась річ, яка зовсім не подібна на все те, що ми бачили до того. Чуттєво річ нам відкрита, але що можуть означати самі почуття для знання, для розуму? Лише те, що ми сприймаємо річ, але не те, що саме ми сприймаємо” [10, с. 184]. Перед нами ще один доказ того, що самого почуття для знання абсолютно недостатньо. Розум повинен почати діяльність визначення, а це і є не що інше, як продукування орієнтирів. “Ця здатність є, вона реально діє і проявляє себе, вона підносить нас над ситуативністю та стихійністю природних процесів” [10, с. 185].

Ці орієнтири позбавлені матеріального втілення. Якщо ж припустити матеріальне втілення подібних сутностей, вони одразу ж втратять свою ідеальність, оскільки складатимуться із частинок, множинності, структур, в які неодмінно входять моменти нетотожності та принципової неідеальності. Тому в матеріальних здійсненнях можливо скільки завгодно наближатись до ідеальних вимірів, але досягти їх не можна. Все це створює рефлексія, вона ж фіксує, репродукує. Втілившись у матеріальній сфері, абсолютна сутність втратила б свою абсолютність. Принцип дії інтелекту ідеальний тому, що всі її параметри постають на межі буття та небуття. І ця дія дає змогу нам

бачити межі не лише окремих речей, а й усього світу, усвідомлювати і використовувати у своїх інтелектуальних діях межу буття і небуття. “Абсолютний нуль” температури припускає повне припинення руху молекул. Повне припинення, але відразу ж за межами цієї температури повного припинення вже немає” [10, с. 60]. Абсолютність будь-якої сутності передбачає вичерпування її повністю, вихід на таку межу, грань, за якою вона взагалі зникає як така. В тому і полягає універсальність людського інтелекту, що він будь-яку сутність здатен вивести на цю грань, на межу буття і небуття, а тому апелює до трансцендентного, до буття самого по собі. І “будь-яке знання, оскільки воно має визначений зміст, – а лише оскільки воно і є знання – з необхідністю спрямоване на трансцендентне, має справу з не наданим безпосередньо іксом” [12, с. 69]. А “останнє як безумовне джерело трансцендентності будь-якого знання полягає в тому, що воно містить покладання загальної визначеності і будь-яка така визначеність за самим своїм смыслом виходить за межі “іманентного матеріалу”, бо позачасова і тому не вкладається в часові рамки сприйняття” [12, с. 70]. Знання, отже, покидає сферу іманентного, апелюючи до речей як таких, до трансцендентного, оскільки “абсолютна річ, річ взагалі називається трансцендентною” [4, с. 92]. Послугуючись термінологією Гуссерля, можна сказати, що річ як така визначається тільки у своїх абсолютних окресленнях як абсолютна сутність. Всі ж об’єктивовані, емпірично сприймані речі є всього-на-всього проявами, “нюансами” абсолютної, і тому “річ ми сприймаємо завдяки тому, що вона нюансується, проектується за всіма своїми визначеннями, які тільки дійсно і по-справжньому попадають в сприйняття.

...Що наше сприйняття може сягати самих речей не інакше, як через проєкції-нюанси таких – це не випадкове бачення речі і не випадкова обставина “нашої людської конституції” [4, с. 93].

Можна сказати, що кожна матеріальна річ є проявом, нюансом буття взагалі. А “трансцендентне буття взагалі, до якого б роду воно не належало, може досягти даності лише аналогічно речі, тобто через посередність явищ” [4, с. 96].

Пізнавальна ж здатність людини є проникненням крізь це явище в буття як таке, є виходом на буття. Або, по-іншому, є здатністю бачити кожну річ на фоні буття самого по собі. Адже “ми можемо розуміти емпіричні речі лише тією мірою, якою ми можемо уявити емпіричну річ як виконуючу, своєю емпіричною подієвістю, певне граничне розуміння. Бо так побудована мова розуміння – побудована на певних засновках, припущеннях і абстракціях” [8, с. 227].

Отже, ми бачимо, що людське мислення, пізнання передбачає відношення, спрямованість свідомості на трансцендентне. Навіть можна сказати, що “в свідомості або свідомості з самого початку дане – таке, що не зводиться ні до чого іншого – відношення до трансцендентного, до самого буття в його незалежності від будь-якої свідомості і пізнання” [12, с. 99]. Звідси зрозуміло, що і „саме поняття іманентно-даного для людини стає немислимим по-іншому, як у відношенні до трансцендентного; теперішній момент і його актуально-сприйнятий зміст настільки ж мало можливі поза відношенням до всього потоку часу і, таким чином, до вічності, яка його обіймає, наскільки мало острів мислимий поза відношенням до води, що оточує його” [12, с. 144].

Якщо розглядати це апелювання людини до трансцендентного, виникає питання: а що ж це дає їй? Який сенс ховається за впертим бажанням розуму досягти цієї трансценденції або хоча б відчувати її присутність?

Еталонні ідеалізації предметних визначень буття є справді завоюванням розуму, бо, маючи їх, розум перевершує все, опиняється над усім. Мераб Мамардашвілі якось висловився про це так: “...не існує ніякого відображення (воно лише смішна мова натуральної уяви), існують лише жакливо “важкі”, “тверді”, “упаковані” атоми розуму (атоми дії, звичайно – тому їх краще називати квазічастинами розуму), артефактичні атоми-генератори, які є приставками до нас або накладками на наш розум і перебувають на грані “між”. Через них все проходить, конфігурується, структурується і у вигляді узгодженої думки відтворюється і триває...” [9, с. 70]. Ці ж утворення розуму вичерпують не всі, а лише певні, цілком конкретні параметри відношень та якостей дійсності. “Володіючи абсолютним еталоном (наприклад, “абсолютним нулем” температури), ми отримуємо “ключ” до оцінки та охоплення будь-яких станів речей, що підпадають під це еталонне відношення або вимір” [10, с. 61]. В цьому і полягає велике значення цих абсолютних параметрів, незважаючи на те, що неможливо їх безпосереднього досягти та втілити, зокрема у сфері наукового пізнання. Сучасна наука доводить, що неможливо

досягти абсолютних вимірів будь-якої сфери реальності. Однак у ній існують та активно використовуються такі поняття, як ідеальний газ, абсолютний нуль температури тощо.

Ми маємо, в такому роді, ніби всевладдя над будь-якими станами деякого сутнього, займаючи позицію біля його зосередження та витоку. Ми дивимось на все крізь призму абсолютних сутностей, бачимо все на фоні буття як того, що існує, а тому, так би мовити, виступаємо від імені самого буття.

Коли ми досягаємо вичерпної повноти ідеального (абсолютного), вона не може не надихати нас своєю завершеністю, чіткістю, однозначністю. Саме тут розум і знаходить власне задоволення, досягає того, що йому і потрібно найбільше: остаточної однозначності. Як свого часу зауважив А. Камю: „якщо б мислення відкрило в мінливих окресленнях феноменів вічні відношення, до яких зводились би самі феномени, а самі відношення резюмувались би якісно єдиним принципом, то розум був би сповненим щастя. Порівняно із таким щастям міф про блаженство здавався б жалюгідною підробкою” [5, с. 32]. Ось ці “вічні відношення” розум і знаходить в абсолютних ідеальних сутностях.

Підсумовуючи, можна сказати, що однією із основних і, можливо, найхарактерніших ознак буття людини є її відношення до трансцендентного, до сфери ідеальних, абсолютних, граничних сутностей. Це проявляється практично в усіх аспектах перебування людини у світі. Будь-яка форма самовияву, самореалізації людини сповнена апеляцією її до трансцендентного.

І тут заявляє про себе феномен пізнання. Ми просто не можемо обійти увагою це питання, оскільки відношення людини до трансцендентного найяскравіше і найпомітніше проявляється саме у процесі пізнання, у пізнавальному відношенні. Тут сфера трансцендентного відіграє помітну роль, постає тією граничною вершиною, до якої ми піднімаємося в пізнавальному відношенні і з якої дивимось на об’єктивовану реальність. Як слушно зауважив С. Франк: “...в знанні ми маємо відношення свідомості до трансцендентного” [12, с. 171]. Пізнавальний процес з необхідністю передбачає апелювання людини до нематеріальних, позапросторових, ідеалізованих сутностей, що відкриває перед нею значні перспективи. Саме в дії людського інтелекту, в пізнавальному процесі найбільшою мірою наявна ця спрямованість людини на трансцендентне, що виводить її за межі суто ситуативного фізично-матеріального перебування серед інших речей, у полоні об’єктивних обставин. Я б навіть сказав, що це відношення до трансцендентного є необхідною умовою суто людського мислення та пізнання, як сутнісного окреслення, визначення всього наявного. І саме тут людина найповніше заявляє про себе, про своє “перебування на межі” (між буттям і небуттям), про свою здатність вийти на відношення сам на сам із буттям як таким та все бачити, сприймати на фоні цього буття, під його модусом. Справді актуальними стають слова С. Кіркегора, який свого часу сказав, що “...кожен індивід як одиничний стоїть в абсолютному відношенні до абсолютного” [7, с. 109].

1. Больнов О. *Філософія екзистенціалізму*. – СПб.: Лань, 1999.
2. Бубер М. *Я и Ты*. – М.: Высшая школа, 1993.
3. Гегель Г.В.Ф. *Феноменология духа*. – М., 2000.
4. Гуссерль Э. *Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии*. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – Т. 1.
5. Камю А. *Человек бунтующий*. – М.: Республика, 1990.
6. Кант И. *Критика чистого разума*. – Симферополь: Реноме, 2003.
7. Кьеркегор С. *Страх и трепет*. – М.: Республика, 1993.
8. Мамардашвили М. *Картезіанські роздуми*. – К.: Стилос, 2000.
9. Мамардашвили М. *Стрела познания*. – М., 1995.
10. Петрушенко В.Л. *Епістемологія як філософська теорія знання: моногр.* – Львів, 2000.
11. Петрушенко В. Л. *Ностальгія по абсолютному*. – К.: Самватас, 1995.
12. Франк С.Л. *Предмет знания. Душа человека*. – СПб.-М.: Наука, 1995.